

'Tijd voor Taal': Onderweg naar een taalbeleid

Hilde Haentjens

Het Sint-Lievenscollege is gelegen op de grens tussen Antwerpen-Centrum en Antwerpen-Zuid. De secundaire afdeling, met zowel aso, tso als bso studiegebied Handel, is gehuisvest op twee campussen. In de eerste graad op de Amerikalei zitten zo'n 335 leerlingen van de verschillende basisopties samen. In het aanpalende gebouw telt de tweede en derde graad van het bso samen met het zevende jaar zo'n 165 leerlingen. De circa 475 leerlingen van de tweede en derde graad aso en tso bevolken samen de gebouwen van het oorspronkelijke college in de Kasteelpleinstraat. Het merendeel van de ongeveer 140 personeelsleden is aan een van de campussen verbonden. Sommigen pendelen van het ene naar het andere adres en verzekeren meteen op een informele manier de onderlinge dagelijkse communicatie.

Reeds bij de stichting van het college door Lieven Gevaert, nu 77 jaar geleden, was degelijk onderwijs in het Nederlands – en dit voor alle sociale klassen – een prioritaire doelstelling. Lieven Gevaert was daar zijn tijd ver mee vooruit: het toenmalige onderwijs richtte zich immers uitsluitend op de elitaire hogere sociale klasse en dit voornamelijk in het Frans! Het was dan ook geen verrassing dat bij de screening aan de start van de eerste GOK-cyclus in de eerste graad 'taalvaardigheidsonderwijs' en 'socio-emotioneel welzijn' als werkdoelmeinen werden gekozen.

BEKOMMERNIS OM TAALVAARDIGHEIDSONDERWIJS: LINK MET DE GOK-WERKING

De fijnmazige screening over taalvaardigheidsonderwijs die we bij de aanvang van de

tweede GOK-cyclus organiseerden voor de leerkrachten, bracht de pijnpunten in dit verband duidelijk in kaart. Samengevat was het zo dat heel wat collega's weliswaar al jarenlang inspanningen leverden om taalzwakkere leerlingen taalondersteuning te bieden in hun lessen en binnen hun vak, maar er was te weinig samenhang en continuïteit in deze inspanningen, waardoor ze te vaak het beoogde effect in mindere of meerdere mate misten. Bovendien liep de communicatie over deze initiatieven mank.

Zo waren bijvoorbeeld leraren zaakvakken onvolgende op de hoogte van hoe in het vak Nederlands gewerkt wordt rond schooltaal en leesstrategieën en konden ze daar in hun lessen bijgevolg niet aan refereren. Evenzeer bleken sommige leraren zaakvakken de schrijfvaardigheid van jonge leerlingen te overschatten:

*Er was te weinig
samenhang en
continuïteit
in deze
inspanningen,
waardoor ze te
vaak het beoogde
effect misten.*

***Sommige leraren
zaakvakken
bleken de
schrijfvaardigheid
van jonge
leerlingen te
overschatten.***

ze wisten niet hoe die in de taallessen wordt opgebouwd en stapsgewijze uitgebreid. Idem wat betreft instructietaal. Zo werkten sommige leerkrachten zaakvakken bijvoorbeeld met handige lijstjes 'Vakterminologie',

maar hun collega's van hogere studiejaar bleken niet precies te weten hoe dit eerder was aangepakt.

De voornoemde screening bracht ook aan het licht dat niet iedereen een correct beeld had van de omvang en spreiding van de problemen met taalvaardigheid van leerlingen. Samengevat werd de problematiek van anderstaligheid overschat: de diversiteit qua thuistaal van leerlingen nam de afgelopen jaren toe, maar het aantal leerlingen dat door zijn anderstaligheid problemen ondervindt – zo'n twintig, voornamelijk anderstalige leerlingen zijn vaste klant in de remediërende extra taallessen in het kader van GOK – bleef ongeveer status quo. Anderzijds werd juist onderschat hoe ook Nederlandstalige leerlingen bijvoorbeeld met school- en instructietaal worstelen en hoe ook zij de verschillende vaardigheden en een zorgvuldig taalgebruik systematisch moeten aanleren en dit niet uitsluitend in de lessen Nederlands maar in elke les en in elk vak.

We koppelden de resultaten van deze uitgebreide screening op lerarenniveau aan de resultaten die de leerlingen van het eerste jaar behaalden voor de TAS-toets en aan de resultaten van de leerlingen van de tweede graad bso en nieuwkomers in de derde graad bso voor een zelf ontworpen diagnostische toets die meer specifieke informatie levert over de verschillende domeinen van taalvaardigheid. Alvorens deze koppeling te maken, vergeleken we tijdens de klassenraden eerst

nog deze toetsresultaten met de ervaringen van de leerkrachten in de klas.

Op basis van deze dubbel gecheckte informatie werden met het leeuwendeel van de ons toebedeelde 22 GOK-uren – de overige uren werden besteed aan het werken aan socio-emotioneel welzijn – doelstellingen, preventieve en remediërende acties en een stappenplan uitgedokterd. Voor beide doelgroepen, respectievelijk de eerste graad van de basisopties en de tweede en derde graad bso, werd een apart en aan de eigen noden aangepast GOK-project op touw gezet.

De zelfevaluatie van deze projecten maakte onder andere duidelijk dat een ruimer kader, een bredere aanpak en een gezamenlijke visie wenselijk waren: we waren nu rijp voor een coherent taalbeleid! En omdat onze GOK-werking niet alleen in onze eigen evaluatie, maar eveneens door de inspectie zeer geapprecieerd werd, konden we die als 'voorbeeldig' meenemen in de aanzet naar een taalbeleid voor de hele school.

SCHOOLJAAR 2007-2008: 'TIJD VOOR TAAL'

Op het einde van het schooljaar 2006-2007 besliste het directieteam, in samenspraak met de lerarenraad, het volgende schooljaar in het teken van taal en taalbeleid te plaatsen. De pedagogische studiedag, op 23 november, zou focussen op taalbeleid. De traditionele jaarleuze van het college werd: 'Tijd voor Taal'.

Al had de impuls vanuit de GOK-werking onmiskenbaar een impact bij het nemen van deze beslissing, er waren uiteraard ook andere redenen van tel. Vooral in de overstap van leerlingen van de eerste naar de

tweede graad ondervonden leerkrachten eveneens de nood aan meer samenhang en continuïteit in de aanpak van hun taalvaardigheidsonderwijs en aan duidelijkere afspraken hieromtrent. Deze nood kwam onder andere ter sprake tijdens klassenraden en was hoorbaar in de dagelijkse informele gesprekken en in de verzuchtingen hierover in de lerarenzaal: *Hoe bieden we het hoofd aan toenemende nonchalance van leerlingen inzake taal? We doen toch ons best om taalbevorderend te werken... Wat doe jij zoal op dit gebied? En hebben jouw inspanningen effect?*

De krachten bundelen, kennis en ervaring verwerven en delen: dat waren de prioritaire doelstellingen om de pedagogische studiedag (PS) in het teken van taalbeleid te stellen en de jaarleuze 'Tijd voor Taal' wou deze focus het ganse schooljaar continueren. De voorbereiding van de PS was een primeur: voor het eerst werd die 'uitbesteed' aan de leerkrachten zelf. De coördinatie van de PS werd aan mij toevertrouwd; ik ben GOK-coördinator en tevens leerkracht Nederlands in de eerste graad.

VOORBEREIDING VAN DE PEDAGOGISCHE STUDIEDAG DOOR NASCHOLING

Gedurende de afgelopen jaren volgden enkele collega's de driedelige nascholingscyclus over '(taal)leren vanuit (taal)vaardigheid', georganiseerd door de Diocesane Pedagogische Begeleiding Antwerpen. Deze nascholing was uitgebouwd over de drie graden heen en richtte zich naar drie schoolactoren die trapsgewijs in het traject werden betrokken: de leerkrachten Nederlands, de leraren zaakvakken/niet-taalkvakken en het beleid.

Voor elke groep was er een sessie die de specifieke rol van deze groep uitklaarde en kapstokken aanreikte om die rol ook daadwerkelijk op te nemen. Omdat leerkrachten Nederlands vaak fungeren als motor voor een taalbeleid op school, richtte de eerste sessie zich tot hen. De tweede sessie sprak de leraren zaakvakken en praktijkvakken aan, omdat werken aan de taalvaardigheid van leerlingen een opdracht is voor alle leerkrachten en niet uitsluitend voor de leraren Nederlands. In de derde sessie werden directie- en middenkaderleden uitgenodigd: ondersteuning vanuit het schoolbeleid is immers noodzakelijk om te vermijden dat (taal)initiatieven doodbloeden. In het Sint-Lievenscollege werd goed nagedacht over wie die nascholing best zou volgen, dit om de beoogde competentie te spreiden over verschillende vakken en studierichtingen en de continuïteit over de drie graden te verzekeren.

Ondersteuning vanuit het schoolbeleid is noodzakelijk om te vermijden dat (taal)initiatieven doodbloeden.

Uiteraard kwam de expertise die we via deze nascholing opdeden, prima van pas bij de voorbereiding van de PS, zowel wat theoretische kennisverdieping betreft als op het vlak van praktijkervaring. Wie de nascholingen volgde, had immers heel wat (achtergrond) informatie gekregen over taalbeleid en beschikte bijgevolg al over een breder kader om bijvoorbeeld de problemen van leerlingen in verband met heldere talige communicatie en de bijbehorende verzuchtingen hieromtrent van collega's in dit ruimere verband te kunnen thuisbrengen en duiden.

Ook hadden ze heel wat praktische tips om taalvaardigheid te stimuleren in hun lessen uitgetoetst. Zo had een collega wiskunde geëxperimenteerd met creatieve manieren

om de taalvaardigheid van leerlingen te stimuleren, zoals voorgesteld in de nascholing. Ze was opgetogen, zowel over het enthousiasme van de leerlingen over deze manier van werken als over de resultaten. Een collega Wetenschappelijk Werk had schrijfkaders geïntroduceerd in een gedeelte van de leerstof en had ondervonden dat, terwijl dit aanvankelijk te veel leestijd opeiste, er naderhand juist tijdswinst werd geboekt. (Zie ook de bijdrage van Hilde Leon en Werner Schrauwen, elders in dit nummer - Nvdr/RR.) Een leerkracht Nederlands werkte een leerstofgeheel volgens de principes van coöperatief leren uit en stond versteld van de leerwinst die haar leerlingen met deze werkwijze maakten.

In de voorbereiding van de PS konden we deze mensen inzetten om hun ruimere visie inzake taalbeleid en hun ervaringen met taalgericht vakonderwijs met het hele leraarncorpus te delen.

SAMENSTELLING VAN DE WERKGROEP PS

Bedoeling was dat echt iedereen zich op een of andere manier aangesproken zou voelen door het programma van de PS. Immers: hoe

meer collega's zich betrokken wisten, hoe groter de kans dat deze studiedag niet slechts een vrijblijvende eendagsvlieg zou worden, maar integendeel de aanzet tot een heus taalbeleid door de ganse 'crew' gedragen. Het was dus uiterst belangrijk dat de werkgroep ter voorbereiding van de PS een afspiegeling werd van de

Zelfs de scepticus die niet nalaat zijn reserves te uiten, had zijn onontbeerlijke rol: via hem konden we ons op voorhand wapenen tegen eventuele weerstand.

volledige leerkrachtengroep. De collega's die de nascholing volgden, werden eerst aangezocht om mee te werken. Verder werd er zorgvuldig over gewaakt zowel collega's taalvakken als zaakvakken uit te nodigen en een vertegenwoordiging van aso, tso en bso van de drie graden op de verschillende campussen.

Eveneens werd ervoor gezorgd de diversiteit qua leerstijl en persoonlijkheid van het korpus in de werkgroep binnen te halen. Natuurlijk wilden we er graag de medewerking van de enthousiaste collega boordevol lumineuze ideeën... Maar evengoed rekenden we op een kritische geest om die speelse voorstellen binnen uitvoerbare perken te leiden... Zeer welkom was de stille kracht die zonder ophef en haast ongemerkt de praktische zaken wou regelen... Zelfs de scepticus die niet nalaat zijn reserves te uiten, had zijn onontbeerlijke rol: via hem konden we ons immers al op voorhand wapenen tegen eventuele weerstand van onze meest terughoudende collega's!... Ook de collega die gewoonlijk de kat uit de boom kijkt en zelden van zich laat horen, was onmiskenbaar nuttig in de werkgroep, want die dwong ons te bedenken hoe we de afwachtenden konden enthousiasmeren...

Uiteindelijk startten we met een tienkoppige, zeer diverse groep: een compacte miniformatie, maar wel een vertegenwoordiging van ongeveer heel de secundaire afdeling van het Sint-Lievenscollege bij elkaar.

Van het directieteam kregen we 'carte blanche' en het volste vertrouwen. Bovendien stelden zij zich op in 'stand-by': we mochten een beroep doen op hun ondersteuning en goede raad en kregen die onmiddellijk wanneer we ze nodig hadden. Ze volgden onze plannen op de voet, echter zonder die directief te sturen: voorwaar een niet te onder-

schatten en zeer gewaardeerde evenwichts-oefening en proeve van competentie!

Restte ons nog een agenda op te stellen: wanneer vergaderen we? Het bleek geen sinecure om voor een dergelijke heterogene groep een geschikt tijdstip te prikken! Er zat niks anders op dan het traditionele vrijdagse 'happy hour' in te ruilen voor een wekelijkse vergadering ter voorbereiding van onze PS, jawel... Om het toch enigszins gezellig 'vrijdags' te houden was er taart, kwestie van de te verwachten verzuchting: *Hier zitten we weer en nog wel op vrijdagavond!* om te buigen in: *He, alweer een andere soort appeltaart!...*

WAT WE ZELF DOEN, DOEN WE BETER... OF TOCH NIET HELEMAAL?

Bij het brainstormen over hoe we de PS best zouden aanpakken, was snel duidelijk dat het programma moest starten met een stevige informatieve intro over wat taalbeleid precies inhoudt. We beslisten daartoe een begeleider van de Diocesane Pedagogische Begeleiding Antwerpen in de arm te nemen. Frie Kimpe kwam naar de school voor overleg met een kleine delegatie van de werkgroep. Samen personaliseerden zij haar powerpointpresentatie (PPP) naar maat van het college: zo werd er rekening gehouden met de specifieke schoolcultuur en -populatie. De presentatie werd ook interactief gemaakt: zo hoopten we de valkuil te omzeilen die een doorsnee PS gebruikelijk bedreigt, namelijk dat collega's min of meer welwillend uitsluitend toehoorders zijn in plaats van actieve deelnemers.

Eerst plaatste deze PPP de opstart van een taalbeleid tegen de achtergrond van de visie van minister Vandenbroucke die 'de lat hoog

voor talen in iedere school' wil leggen. In de dagelijkse onderwijspraktijk probeert iedere leraar er inderdaad voor te zorgen dat leerlingen zo ver mogelijk geraken als hun talenten toelaten: dat is in het Sint-Lievenscollege niet anders.

Verder focuste de PPP op 'taal in de klas' en hoe taal een rol speelt bij het leren van de verschillende vakken. Om vakinhoud over te brengen vraag je je als leerkracht immers eerst af welke taal hiervoor nodig is en bied je je leerlingen de nodige talige handvatten om deze vakinhoud ook daadwerkelijk te leren. Maar hoe doe je dat? En hoe behoed je je leerlingen voor de neerwaartse spiraal die de leerinhoud – zogezegd noodgedwongen – vereenvoudigt om het obstakel 'taal' te vermijden?

Jawel, we willen hoge eisen aan onze leerlingen blijven stellen! We scheppen voor hen de beste kansen om op een hoog niveau te presteren als we zorgen voor een rijk maar begrijpelijk taal-aanbod, voor volop gelegenheid tot praten, luisteren, lezen en schrijven en dit liefst door leren in interactie onder andere met coöperatieve en uitdagende taalbevorderende werkvormen. En natuurlijk verzekeren we onze leerlingen van feedback op inhoud en vorm om hun vooruitgang te volgen en te stimuleren.

Wat leren in context voor leerlingen dan zo moeilijk maakt, verduidelijkte de PPP door te verwijzen naar de verschillen in referentiekader tussen leerlingen, waardoor de leerstof niet altijd gekoppeld is aan hun kennis van de wereld. Bovendien refereren schoolboeken dikwijls slechts summier aan voor leerlin-

Als we al onze leerlingen optimale kansen willen bieden, moeten we de diversiteit in de school en in de klas inzetten, ook de taaldiversiteit.

gen bekende contexten. Als we dus werk willen maken van kwaliteitsonderwijs voor al onze leerlingen en hun optimale kansen willen bieden, zoeken we best aanknopingspunten met hun inhoudelijke interesse om die te verruimen en moeten we de diversiteit in de school en in de klas inzetten, ook de taaldiversiteit.

De conclusie is duidelijk: bewustwording van de rol van taal... werken aan een rijk en begrijpelijk taalaanbod... het vergroten van de taalproductie van leerlingen... de integratie van taalonderwijs in functie van vakinhouden... alle zijn dit onontbeerlijke stappen in de ontwikkeling van een taalbeleid.

Het moet gezegd: na afloop van deze instap in de vorm van de hierboven rudimentair samengevatte PPP, waren alle aanwezigen op onze pedagogische studiedag grosso modo op de hoogte van wat taalbeleid precies inhoudt en tijdens de koffiepauze hoorden we geen gemor over langdradigheid of irrelevantie...

WAT WE ZELF DOEN, DOEN WE BETER... JA TOCH?

Na de koffiepauze planden we een carroussel waarbij zeven collega's in zeven verschillende lokalen hun voorbeeld van 'good practice' voorstelden gedurende ongeveer tien minuten. In kleine, vooraf en heterogeen samengestelde groepen bezochten alle collega's de zeven workshops en kregen ze hierover ook een beknopt vademecum dat ze later ter inspiratie voor hun eigen lessen zouden kunnen raadplegen.

Alweer was er gezorgd voor een zeer divers aanbod en de bereidwillige collega's die de presentaties verzorgden, werden gerekru-

teerd uit verschillende vakken, studierichtingen en graden. Er was dus voor elk wat wils. Waarom we juist deze collega's om hun medewerking verzochten, mag duidelijk zijn uit het voorgaande. Sommigen van hen hadden inspiratie geput uit de voornoemde nascholingscyclus, anderen waren, op eigen houtje of in samenspraak met hun vakwerkgroep, op zoek gegaan naar taalbevorderende lesstrategieën en -vormen en hadden die succesvol in hun lessen geïntegreerd.

Zo had een collega Nederlands van de derde graad aso het over 'Het ene lezen is het andere niet: leesstrategieën' en een leerkracht wiskunde van de eerste graad over 'Creatief taalgericht vakonderwijs'. Een collega wetenschappen van de eerste graad deelde haar ervaring met 'Schrijfkaders' introduceren in wetenschappelijke vakken' mee en een GOK-leerkracht lichtte toe hoe in de eerste graad 'Werken aan school- en instructietaal in het kader van GOK' wordt aangepakt. Een leerkracht Nederlands van de bovenbouw stelde 'Webquests' voor en een collega Plastische Opvoeding verruimde het concept 'taal' met 'Beelden vertellen zonder woorden genuanceerde verhalen'. Twee collega's Nederlands van tso en bso onderwierpen iedereen aan een toets over 'Schoolidoom: Zeg niet/Zeg wel', waarbij duidelijk werd dat ook leerkrachten nog heel wat aan hun schooltaal kunnen bijschaven... een vaststelling die prompt leidde tot een actie ter bevordering van 'verzorgd taalgebruik' die tot op heden wordt vervolgd.

Tijdens de receptie en de daaropvolgende lunch kreeg de werkgroep amper een broodje achter de kiezen en dit niet door opspelende zenuwen, nee. Bijna onafgebroken maakten collega's hun opwachting aan onze tafel: *Dit is nu eens een PS die concreet iets kan betekenen voor onze lessen: hier kunnen we wat mee!*

WERKEN IN VAKGROEPEN

Wat ze ermee zouden kunnen en mogelijk van plan waren, dat wilden wij dan wel eens weten. Het namiddagprogramma startte met een korte enquête die wou peilen of en hoe elke vakgroep de voorgestelde 'good practices' eventueel zou kunnen toepassen.

Weliswaar voelden bijna alle vakgroepen zich op een of andere manier aangesproken, maar bij latere navraag bleek dat slechts enkele individuele leerkrachten een van de voorgestelde praktijken concreet verder uitwerkten. Toch had de inspanning van deze enkelingen een soort olievlekeffect. Zo is de drempel om schrijfkaders in te voeren in zaakvakken zeker verlaagd. Soms zelfs op een manier die niet direct binnen onze bedoelingen lag: het gebeurt dat collega's leerlingen die strafwerk moeten maken, hun een aan het delict aangepast schrijfkader opleggen, zodat strafschrijven meteen een taalvaardigheidsoefening wordt. De presentatie over schoolidoom werd aanleiding voor een bredere actie omtrent verzorgd taalgebruik. Zo blijft dit onderdeel van spreek- en schrijfvaardigheid een aandachtspunt in de eerste graad, waar immers de zorg voor dagelijks taalgebruik in eerste instantie wordt aangeleerd.

Enkele collega's introduceerden creatieve taalpraktijken in hun lessen en er wordt nu ook af en toe met coöperatieve leervormen gewerkt. Ongetwijfeld kreeg de informatie over leesstrategieën een echo in zaakvakken waarin met teksten wordt gewerkt. Nieuwe schoolboeken worden bijvoorbeeld uitdrukkelijk gescreend op de kwaliteit van de aangeboden leerteksten en op instructietaal. Ook werden excursiegidsen voor het vak aardrijkskunde vanuit dit oogpunt onder de loep genomen en waar nodig herwerkt.

En hoe leerlingen in de lessen Plastische Opvoeding systematisch rond beeldtaal werken, was zeker voor het merendeel van de collega's een echte 'eye-opener'.

Toch had de inspanning van deze enkelingen een soort olievlekeffect.

TE AMBITIEUS NAMIDDAGPROGRAMMA

Even terug naar de PS. Na de terugblik op het ochtendprogramma volgden nog twee opdrachten. Om de discussie in goede banen te leiden werd vooraf een gespreksleider aangeduid.

OVER CORRIGEREN EN EVALUEREN

Eerst werden enkele toetsen uitgedeeld die de leerlingen maakten en waarin de specifieke problemen met taalvaardigheid binnen het vak onmiskenbaar duidelijk waren. Collega's corregeerden en evalueerden individueel de aangeboden toetsen en vergeleken dan hoe ze dit deden en waarom. De conclusie was duidelijk: er was een niet te ontkennen verschil in hoe men corrigeert en evalueert. De noodzaak om hier tijdens latere vakvergaderingen op terug te komen om de violen te stemmen drong zich op.

Nieuwe schoolboeken worden uitdrukkelijk gescreend op de kwaliteit van de aangeboden leerteksten en op instructietaal.

OVER SPECIFIEKE TAALVAARDIGHEIDSEISEN EN

-PROBLEMEN BINNEN HET VAK

Voor de tweede opdracht werden vooraf de vakverantwoordelijken geconsulteerd. De werkgroep vroeg hun om zelf gerichte en

De latente welwillendheid in verband met het uitbouwen van een coherent taalbeleid is geactiveerd.

concrete vragen op papier te zetten die konden helpen om de specifieke taalvaardigheidseisen en -problemen binnen het vak te omschrijven, op te lijsten welke preventieve en remediërende maatregelen

al door de vakgroep werden gehanteerd en verdere voorstellen hieromtrent te formuleren. De stof ter discussie werd dus niet van bovenaf gedicteerd, maar kwam van de vakgroepen zelf, bij monde van de vakverantwoordelijke. Zo waren we er zeker van dat het gesprek niet in het ijle zou gevoerd worden, maar wel degelijk over vakeigen en concrete zaken.

Naderhand, tijdens het plenum en uit de verslaggeving bleek echter dat ons namiddagprogramma te ambitieus was. Wegens tijdsgebrek was het merendeel van de vakgroepen niet toegekomen aan een discussie ten

gronde. Die werd verdaagd naar latere vakvergaderingen.

WORDT VERVOLGD...

Het zou van al te groot optimisme getuigen als we nu zouden beweren dat we sinds het afgelopen schooljaar wat het ontwikkelen van een taalbeleid betreft, op onze lauweren kunnen rusten. Dit is immers een dynamisch en langdurig proces. Wel is de latente welwillendheid in verband met het uitbouwen van een coherent taalbeleid geactiveerd: er is een positieve aanzet gegeven waarbij het merendeel van de collega's zich daadwerkelijk betrokken voelt en die voor de leerlingen zichtbaar is. Door het schooljaar in het teken te stellen van 'Tijd voor Taal' begaven we ons minstens – of: slechts? – een eindje onderweg in de richting van onze doelstellingen...

*Hilde Haentjens
Sint-Lievenscollege Antwerpen
h.haentjens@fulladsl.be*